

ÉGER GÁBOR

**MOZAIKDARABOK EGY 17. SZÁZADI
ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS
LELKIPÁSZTOR KÖNYVES MŰVELTSÉGÉBŐL –
SZŐLŐSI BEDE JÁNOS KÖNYVTÁRÁNAK TÖREDÉKEI**

Abstract. **Fragments from the Book Culture of a 17th-Century Reformed Pastor in Northeastern Hungary: The Surviving Volumes of János Szőlősi Bede's Library.** János Szőlősi Bede (?–1620) was one of the lesser-known Reformed pastors of the 17th century, yet the surviving volumes from his library reveal a figure of broad intellectual horizons. His once-substantial book collection is now scattered across various Hungarian and Transylvanian libraries. While little is known about the early stages of his life, his career is well-documented from the time of his studies abroad. He studied in Wittenberg and Heidelberg, and after his peregrinatio he served as a pastor in Upper Hungary. In 1937, János Herepei described six works bearing Szőlősi Bede's ownership inscriptions, held in Debrecen and Kolozsvár. Earlier, in 1885, Gerzson Szinyei, head librarian in Sárospatak, had listed five of his volumes in a work on the history of the Sárospatak library. In the early 2010s, research by Sándor Előd Ősz increased the number of identified books to thirteen. In recent years, further items from Szőlősi Bede's library have come to light in additional collections across Hungary and Transylvania.

Keywords: 17th century, peregrinatio, Upper Hungary, Reformed pastor, book collection

Az egyházak kultúráközvetítő szerepének változásait vizsgálva megkerülhetetlen, hogy az egyes felekezetek ismertebb vagy kevésbé ismert képviselői is központi szerepbe kerüljenek. A magyarországi protestáns diákok közül a 16. századtól patrónusi támogatással egyre többen külföldi egyetemi központokban gyarapíthatták tovább tudásukat. Az ott beszerzett könyveik által formálták saját látásmódjukat, hazatérve könyvadományozásaik révén, a kollégiumi könyvtárak állományának gyarapításával a következő generációk szellemi horizontját is bővítették. Sajnos, teljes egészében egyetlen egy 16–17. századi peregrinus diák vagy lelkipásztor könyvtára sem tanulmányozható, a korszakból kevesebb mint

20, a magyar református lelkészi karhoz köthető személy adományozási vagy hagyatéki könyvjegyzéke ismert, és a magyarországi reformáció jeles alakjainak könyves műveltsége is csak töredékesen, kárpát-medencei könyvtárakban tulajdonosi bejegyzéseik alapján azonosított köteteik segítségével rekonstruálható.¹ Az utóbbi csoportba sorolható Szőlősi Bede János, akinek könyvjegyzéke nem maradt fenn, viszont könyvtárának töredékeit hat magyarországi és erdélyi könyvgyűjtemény őrzi.

Szőlősi Bede János (?–1620) életrajza

Szőlősi Bede János biográfiájának összeállításához több esetben is a fennmaradt könyvei segítenek. Életének korai szakaszáról nem rendelkezünk információval, születési ideje, alsó és középfokú tanulmányainak helyei is ismeretlenek. Születési helyéről is csak feltételezhető, hogy Nagyszőlős település volt. Ezt erősítheti meg, hogy wittenbergi tartózkodásáról hazatérve 1594 körül ott tartózkodott, és könyvet adományozott az ifjú Stenczel Imrének.² Valószínűleg előadásokat hallgatott a Wittenbergi Egyetemen, bár sem a beiratkozási anyakönyvben, sem a Coetusba felvett hallgatók névsorában nem szerepel. Viszont egyike volt azoknak a diákoknak, akik nem írták alá a *Formula Concordiae*-t, így 1592. december 2-án kizárták őket az egyetemről.³ Ezután valószínűleg hazatért, és Nagyszőlősen tartózkodott. Ebből az időszakból maradt fenn a Stenczel Imre számára adott, korábbiakban már említett könyvadományozás. 1601-ben újra peregrinációra indult, és október 4-én beiratkozott a Heidelbergi Egyetemre.⁴ Itt-tartózkodása alatt 1602. november 13-án *De uno & trino*⁵ címmel, David Pareus elnöklete alatt tartott vitatkozáson volt felelő. Tanulmányai után első szolgálati helye valahol Bereg vármegyében, esetleg Nagyberegen volt. Foktői P. Mihály 1608-ban Marburgból küldte számára Johann Piscator *Analysis Logica Evangelici* című művének egy

¹ Az elmúlt évtizedek forrásfeltáró munkája révén az Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez című sorozat köteteiben és a Könyvtártörténeti füzetekben több száz könyvjegyzéket adtak közre a szerkesztők. Több neves református lelkipásztor könyveit azonban csak tulajdonosi bejegyzések és supralibrosok segítségével rekonstruálhatjuk, mint például Apáczai Csere János, Geleji Katona István, Komáromi Csipkés György, Medgyesi Pál, Miskolci Csulyak István, Szenci Molnár Albert vagy Tolnai Dali János köteteit.

² A bejegyzés: Willichius, Iodocus 1555: Erothemata in Rhetoricem [...], Basileae.; Camerarius, Ioachim 1551: Elementa rhetorice [...], Basileae. TtRENK G 1196. kötetben található, az előzéklap rektóján: „Optimae spei puero Emerico Stenczelis Szölösino. Joannes B. Szölösinus fraternitatis ergo dono dabat, Szölösini A. 1594 5 Dec.”

³ Bartholomaeides 1817: 95.; Debreceni Ember Pál – Botos Péter 2009: 237.; Finkei 1857: 165.

⁴ Heltai 1980: 332–333.; Szögi (szerk.) 2011: 126.

⁵ RMK III. 5828.

példányát.⁶ Később 1611-től 1613-ig bizonyíthatóan Szatmárnémetiben szolgált.⁷ 1616-ban már Nagybányán tartózkodott, és onnan írt levelet David Pareusnak Heidelbergbe.⁸ 1618-ban már Nagyszőlősen volt lelkipásztor, Csepei Sidó Ferenc heidelbergi diák 1618. június 13-án tartott, *Pro Aeterna Divinitate Filii Dei Domini Nostri Jesu Christi*⁹ című disputációjának ajánlása szerint. A Román Tudományos Akadémia kolozsvári fiókjában található egyik Szőlősi Bede által korábban birtokolt kötetből életének utolsó mozzanataira is találunk adatokat, amelyek szerint 1619-ben nagyszőlősi lelkipásztorsága mellett az ugocsa egyházmegye esperese is volt. Halálának pontos idejéről is e kötetből szerezhetünk tudomást, ugyanis az előzéklap rektóján található bejegyzés szerint 1620. november 8-án hunyt el.¹⁰ Életrajzát áttekintve megállapíthatjuk, hogy mind feltételezett születési helye, mind későbbi szolgálati helyei alapján az Északkelet-Magyarországon szolgáló református lelkipásztori kar egyik széles műveltségű képviselőjéről van szó, aki mintegy két évtizedes szolgálati idejét három vármegyében, Beregben, Szatmárban és Ugocsában töltötte.

Szőlősi Bede János könyvtárának eddig ismert töredékei

A magyar művelődés- és könyvtártörténeti szakirodalomban első alkalommal Herepei János ismertette Szőlősi Bede életrajzát és könyvtárának akkor ismert példányait.¹¹ Ismeretei szerint akkor a Kolozsvári és a Debreceni Református Kollégium gyűjteményében összesen hat kötetét – egyet Kolozsvárott, ötöt Debrecenben – őrizték. A következő évtizedekben adattárak és katalógusok publikálása révén újabb mozaikdarabok kerültek elő, amelyekre Ősz Sándor Előd hívta fel a figyelmet egy tanulmányában.¹² 2012-ben Szőlősi Bede könyvtárából már tizenhárom kötetet ismert a szakirodalom, a debreceni öt kötet mellett

⁶ A bejegyzés: Piscator, Johann M. 1601: *Analysis Logica Evangelici*. Herborn. TtRENK E 1159. kötetben, az első kötetábla verzóján: „Clarissimo et Praestantissimo Viro D. Joanni B. Szőlősinó verbi Divini in Beregh fideliss. Distans. hunc librum per manum Ornatiss. et Doctiss. D. Greg. F. Varadini [...] Marpurgo Cattorum Pro festo S. Mich. Arch. [...] 1608. Anno mitto exhibeo, Mich. P. Foctőinus mpria.”

⁷ Zoványi 1929: 105.

⁸ Pareus 1633: 67.; Herner (szerk.) 1989: 55–56.

⁹ RMK III. 1214.

¹⁰ Bejegyzés: Garranza, Bartholomaeus 1564: *Summa Conciliorum et Pontificum a Petro usque ad Iulium tertium* [...]. Parisiis. BAR FCN R 86008.: „Per Fautorem vir. Clariss. Joannem Bede Szőlősinum Pastorem Patriae ac Seniore longē dignissim. Comttus Ugotsa. Datum Anno 1619. 12. Augusti. Hic beate in xpo obiit Anno 1620 8 die Novemb.”

¹¹ Keserű (szerk.) 1971a: 71–76.

¹² Ősz 2012: 59–69.

Kolozsvárott további két példány került elő, de gyulafehérvári, marosvásárhelyi és nagyszebeni bibliotékákban is megtalálhatóak könyvei. Sárospatakon őrzött köteteiről azonban sem Herepeinek, sem Ősz Sándor Elődnek nem voltak ismeretei. Utóbbi tanulmányában ki is emelte, hogy a sárospataki nagykönyvtár possessorkatalógusában Szőlősi Bede egyetlen könyvét se találhatjuk meg. Amennyiben szigorúan vesszük ezt a megállapítást, igazat is adhatunk ennek, de szerencsére a helyzet ennél sokkal kedvezőbb. A következőkben először az eddig ismert Szőlősi Bede János köteteket kívánom röviden ismertetni. A gyulafehérvári és nagyszebeni példányok elemzésétől azonban jelen tanulmányban eltekintek, mivel azokat Ősz Sándor Előd 2012-ben már részletesen megtette.¹³ Ezt követően mutatom be azokat a köteteket, melyek eddig lappangtak, és az elmúlt években zajlott kutatómunka során a debreceni, marosvásárhelyi és sárospataki könyvtárakban kerültek azonosításra.

***A debreceni kötetek*¹⁴**

A Debrecenben található kötetek közül a legkorábban Jodocus Willichius retorikai munkája első és Joachim Camerarius szónoklattani kézikönyve harmadik bázeli kiadásainak kolligátumát szerezte be.¹⁵ A kötet bekötésére vonatkozóan a kötéstáblán található supralibros ad információkat, azonban az F B C 1555 monogram és évszám mögött rejtőző személy nem azonosítható. A kolligátumkötet első előzéklapjának rektóján egy, a könyv beszerzésének összegére vonatkozó¹⁶ és az előzőekben már említett, a nagyszőlősi Stenczel Imrének tett könyvadományozásról szóló bejegyzés olvasható. Az előzéklap elő- és hátoldalán a Debreceni Református Kollégium könyvtárának 18. század közepén használatos raktári jelzései is felfedezhetőek. Értékes bejegyzésként az első mű címlapján a könyv értékmegjelölésére vonatkozó, feltehetően 18. századi bejegyzést is olvasható.¹⁷

Szőlősi Bede második Debrecenben található kötete szintén egy gyűjteményes mű.¹⁸ Aegidius Hunnius lutheránus teológus, wittenbergi professzor elnöklete alatt 1593 és 1597 között tartott harminc disputáció 1598-ban jelent meg Wittenbergben. A szóban forgó munkát a címlapon található bejegyzés

¹³ Ősz 2012: 63–68.

¹⁴ Ezúton szeretnék köszönetet mondani dr. Oláh Róbertnek, a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára tudományos főmunkatársának, aki a debreceni kötetekkel kapcsolatban segítséget nyújtott, és fotókkal segítette kutatómunkámat.

¹⁵ Willichius, Iodocus 1555: *Erothemata in Rhetoricem* [...], Basileae.; Camerarius, Ioachim 1551: *Elementa rhetorice* [...], Basileae. TtRENK G 1196.

¹⁶ „Emptus Denariis 60.” – Hatvan dénárért vettem (saját fordítás).

¹⁷ „Val[e]t d. 20.” – 20 dénárt ér (saját fordítás).

¹⁸ Hunnius, Aegidius 1598: *Volumen Theologicarum Disputationum*, Vitebergae. TtRENK F 445.

szerint 1601-ben szerezte be Heidelbergben. Azt, hogy ő lehetett-e az első tulajdonosa, nem tudjuk megállapítani, a kötet kódexlapos kötésén supralibros nem található. Hunnius wittenbergi munkássága Szőlősi Bede életére is nagy hatással volt. A Krisztus mindenütt jelenvalóságát hirdető – ubiquitárius – tan elutasítása miatt kellett több diáktársával együtt 1592. december 2-án távoznia az egyetemről. Hunnius neve a kötet első előzéklapjának rektóján egy latin nyelvű bejegyzésben is olvasható: *Ubi est Bellarminus apud pontificios; ibi est Hunnius apud ubiquitarios*.¹⁹ Szintén ezen az oldalon egy Horatius szatíráiból vett idézet és az ebből a verssorból keletkezett latin szólás két szövegváltozata is azonosítható.²⁰ Végül Zakariás próféta könyve 8. fejezetének 19. verséből vett részlet zárja az itt található bejegyzéseket: *Veritatem et pacem diligite*, vagyis: A hűséget és a békességet szeressétek! A kötet végére Szőlősi Bede saját maga által írt tartalomjegyzéket készített.

A harmadik kötet a herborni református professzor, Johann Piscatornak Máté, Márk, Lukács és János evangéliumának rávista szellemben írt bibliai kommentárjait tartalmazza.²¹ A Máté-kommentár a címlap alsó részén sérült, a nyomtatás helye és ideje, a nyomdász neve nem azonosítható pontosan. Az egyes kiadások digitálisan elérhető változataival való összehasonlítás alapján azonban megállapítható, hogy címlapja az 1606-ban Christoph Corvin által Herbornban nyomtatott kiadással teljesen megegyezik. Ezután az 1601-es Corvin-féle herborni nyomtatású Máté-kommentárhoz készült függelék található. A Márk evangéliumához írt kommentárból az 1601-es kiadást tartalmazza a kötet, amely szintén Corvin nyomdájában készült. A Lukács- és János-kommentárokból azonban nyomdász megjelölése nélküli, 1603-as kiadások találhatók a kolligátumban, amelyek a művek címlapján található nyomdászjelvények alapján bizonyos, hogy Christoph Corvin nyomdájának sajtói alól kerültek ki. A kötet 1608-ban került Szőlősi Bede János birtokába, az első kötéstábla verzóján olvasható latin nyelvű bejegyzés szerint Foktői P. Mihály marburgi diák küldte haza számára ajándékba. A példányt maga Foktői köttette be 1608-ban, ezt bizonyítja az elülső kötéstáblán olvasható M*PA*F 1608 (Michaelis Pastoris Focktöinus) supralibros is.

1615-ben került tulajdonába Sibrandus Lubbertus *De Principiis Christianorum dogmatum* című dogmatikai munkája, amelyet a jezsuita teológus, Robert

¹⁹ Aki Bellarmin a pápistáknak; az Hunnius az ubiquitáriusoknak (saját fordítás).

²⁰ „Quot capitum, totidem studiorum Millia - Quot capita, tot sensus - Quot capita, tot sententiae” – Ahány fej [ember], annyi ezer vélemény; Ahány ember, annyi vélemény (saját fordítás).

²¹ Piscator, Johann M. 1601: *Analysis Logica Evangelici*. Herborn. TtRENK E 1159.; Ong 1954: 153.

Bellarmin *De Controversiis* című műve ellen adott ki.²² Az 1605-ös, hanai nyomtatású második kiadás 1615-ben került Szőlősi Bede tulajdonába a címlapon található tulajdonosi bejegyzés szerint. A hátsó kötéstábla hátoldalán latin nyelvű bejegyzések találhatók, amelyek az íráskép alapján nagy valószínűséggel szintén tőle származhatnak. A címoldalon továbbá a sárospataki nagykönyvtár feltehetően 1660 és 1671 közötti rendezésekor rögzített tékajelölés olvasható, amelyet később áthúztak, feltehetően a debreceni könyvtárba való bevételezéskor.

Az időrendben utolsóként beszerezett debreceni kötet Johannes Kuchlinus (Johann Küchlein) német származású református lelkipásztornak és a leideni egyetem Staten College-a igazgatójának disputációgyűjteménye.²³ Kuchlinus 1578-tól 18 éven át volt Amszterdam református lelkésze, majd 1591-ben hívták meg Leidenbe, ahol az egyetem új teológiai szemináriumának, a Staten College-nak az igazgatója lett.²⁴ Fontos szerepe volt emellett a Heidelbergi káté elterjesztésében és értelmezésében. Kuchlinus több előadást tartott a katekizmusról, és a diákjaival disputációk formájában a teljes Heidelbergi kátét feldolgoztatta, amelyeket tizennégy éven belül három kiadásban is megjelentettek.²⁵ E gyűjteménynek a második kiadásából szerzett be egy példányt Szőlősi Bede, a címlapon található tulajdonosi bejegyzés szerint 1616-ban került a tulajdonába. A kötet legelső tulajdonosára az első kötéstáblán található *super ex libris* derít fényt. A G*I*P 1613 monogram és évszám mögött Ponicaenus György József (Georgius Josephus Ponicaenus) azonosítható, aki debreceni tanulmányai után 1612-ben iratkozott be a Heidelbergi Egyetemre.²⁶ 1615-ben Tiszabökényben volt lelkipásztor, és feltehetőleg még abban az esztendőben elhunyt, ugyanis a következő évben már Peleskei F. György volt ott a lelkész.²⁷ A kötet is a halála után cserélhetett gazdát. A könyv tartalmi részében több helyen lapszéli és lapalji jegyzeteket is találunk, amelyek nagy hasonlóságot mutatnak Szőlősi Bede írásképével. A mű utolsó számozott oldalán további tulajdonosbejegyzések fedezhetők fel, amelyeket a későbbi időszakokban szinte olvashatatlanra kisatíroztak, így a további possessorok nem azonosíthatók. Annyi bizonyos, hogy végül – az első kötéstábla hátoldalán olvasható

²² Lubbertus, Sibrandus 1605: *De Principiis Christianorum libri VII.*, Hanoviae. TtRENK C 576.; Goudriaan 2020: 20.; Sinnema 1994: 185–186.

²³ Kuchlinus, Johannes 1612: *Ecclesiarum Hollandicarum et Westfriscarum Catechismus*, Leidae. TtRENK C 64.

²⁴ Stanglin 2007: 306–307.

²⁵ Stanglin 2007: 311–312.

²⁶ Szögi (szerk.) 2011: 128.

²⁷ Zoványi 1929: 112.

bejegyzés szerint – 1774. július 25-én került a Debreceni Református Kollégium könyvtárának tulajdonába.

A Willichius–Camerarius-kolligátumon és Kuchlinus-disputációgyűjteményen kívül minden kötet közös jellemzője, hogy a címlapon kivágott részek fedezhetőek fel. A Hunnius-kötet esetében a címlap felső részén egy kb. 1,5 cm magas csíkot vágtak le a lapból, azonban a korábban ott található szöveg alsó része megmaradt, amiből tökéletesen kivehető, hogy ott a *Liber* szó szerepelt, amely alapján a kimetszett rész latin nyelvű könyvtári bejegyzést tartalmazott. A töredék írástípusa és a sárospataki nagykönyvtár 17. századi könyvtári bejegyzéseinek összehasonlító vizsgálata alapján nagy valószínűséggel megállapítható, hogy ott a pataki bibliotékában beírt szöveg volt olvasható. Feltehetően a címlap alján található korábbi, áthúzott tékajelölést is a sárospataki könyvtár 1660 és 1671 közötti rendezésekor kaphatta a kötet. A Piscator-kolligátum esetében szintén található egy nagyobb kivágás az első mű címlapján, ez esetben viszont a lap mintegy negyedét metszették ki. Az első kötéstábla hátoldalán, Foktői Mihály bejegyzése alatt egy korábbi *theca-ordo-liber* összetételű könyvtári jelölés olvasható, amely feltehetően szintén a sárospataki könyvtárban használatos korábbi tékajelölésnek feleltethető meg. Sibrandus Lubbertus munkájának címlapján ugyancsak egy kimetszett rész fedezhető fel, amelynek bal szélén a *liber* szó nagy I betűje részleteiben felismerhető, és ez esetben is nagy valószínűsége van annak, hogy a sárospataki vonatkozású bejegyzéseket tüntethették el ilyen módon a kötetből. E feltételezést erősítheti a lap alján található áthúzott, de tökéletesen olvasható könyvtári tékajelölés, amely a korábbi példákhoz hasonló felépítést mutat. A Kuchlinus-kötet esetében kivágás nem látható, de az első kötéstábla hátoldalán olvasható ΘD. O.3. L.9 jelzet a korábbi sárospataki könyvtári jelölésekkel mutat hasonlóságot.

A kolozsvári kötetek²⁸

A Kolozsvári Református Kollégium könyvtárában, amely ma a Román Tudományos Akadémia kolozsvári fiókjának kezelésében van, három kötet található Szőlősi Bede könyvtárából. Herepei csupán egy műről tett említést az életrajzát bemutató közleményében, Bartholomaeus Garranza 1564-ben, Párizsban megjelent *Summa Conciliorum*áról.²⁹ Ezt a kötetet 1581-ben köttették be, az M C T supralibros mögött rejtőző személy nem tudjuk azonosítani. 1603-ban került Szőlősi Bede tulajdonába, majd ekkor adományozhatta feltehetően Csepei Sidó

²⁸ Köszönetet mondok a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár könyvtárosának, Másody Ildikónak és kedves kollégáinak, hogy a kolozsvári kötetekről készített fotóikkal segítették munkámat.

²⁹ Garranza, Bartholomaeus 1564: *Summa Conciliorum et Pontificum a Petro usque ad Iulium tertium* [...]. Parisiis. BAR FCN R 86008.

Ferencnek, akinek hagyományozása révén kerülhetett a Kolozsvári Református Kollégium könyvtárába.³⁰

A három kötet közül legkorábban feltehetően Natale Conti (1520–1582) itáliai író, humanista és mítoszkutató mitológiai kézikönyve, a *Mythologiae* kerülhetett a tulajdonába.³¹ Az 1581-ben megjelent első frankfurti kiadás³² első tulajdonosáról az első kötéstáblán található supralibros tudósít. A P*A*B monogram és az 1583-as évszám alapján az ebben az időszakban Wittenbergben tanuló Beregszászi Albus Pál (Paulus Albus Berexasius) lehetett az, aki bekötötte a szóban forgó munkát.³³ A következő tulajdonosa a 16. század végén Szőlősi Bede János lehetett, aki a *Pie et modeste agenti, Deus providibit* jelmondatot és a *Joan. B. Szeol. 885* bejegyzést rögzítette a mű címlapjára.³⁴ Feltehetően Szőlősi Bede halála után a kötet a Sárospataki Református Kollégiumba került, ugyanis a könyvtár 17. századi bejegyzése és a korábban használatos tékajelzése is azonosítható a címoldalon. A kötet valószínűleg a kollégium 1671-ben történt elüldöztetésekor vándorolt Erdélybe, 1730-ban új tulajdonoshoz került, aki tulajdonosi bejegyzését rögzítette is a címlapon.³⁵ Az előzéklap rektóján egy további latin nyelvű bejegyzés és a feltehetően a Kolozsvári Református Kollégium könyvtárában használatos könyvtári tékajelzés olvasható.³⁶

Kalandos utat járt be Sebastian Münster *Cosmographiae*-jének 1572-es bázeli kiadása,³⁷ amely 1616-ban, nagybányai lelkipásztorsága idején került Szőlősi Bede János tulajdonába. A kötetben a sárospataki könyvtár bejegyzéseit nem találjuk meg, és possessorbejegyzések is bizonyítják, hogy az más körülmények között kerülhetett a kolozsvári kollégium gyűjteményébe. Az első kötéstáblán felfedezhető I*TH*D 1591 supralibros feltehetően a Wittenbergben és Heidelbergben is tanult Debreceni Tarack Jánost (Ioannes Tharatz Debrecinus) takarja.³⁸ A kötet tulajdonoscseréjére két esetben van bizonyítható adat, az egyik Szőlősi Bede 1616-os bejegyzése, a másikat a címlapon található nyomdászjelvénybe rögzítette az új birtokos, Sombori Sándor 1700-ban. Évszám megjelölése nélkül több

³⁰ Keserű (szerk.) 1971a: 72–74.; a címoldalon Szőlősi Bede „Sum Joannis B. Szölösini 1603” possessorbejegyzése után közvetlenül a kolozsvári iskola „post Scholae Orthodoxae Claudiopolitanae” betoldása olvasható.

³¹ Natale, Conti 1581: *Mythologiae, sive explicationum fabularum libri decem* [...]. Francofurti. BAR FCN R 80939.

³² Lanzillotta – Virgilio (szerk.) 2004: 271–272, 276–277.

³³ Szabó 2017: 100.

³⁴ A jelmondat több 16–17. századi református lelkipásztor possessorbejegyzésénél is megjelenik: Ősz 2014: 255, 355.; Sipos 1991: 36.; Soltész 1864: 416.; a possessorbejegyzésben a δ szimbólum a dénárt jelöli, tehát 85 dénárért vásárolta a kötetet.

³⁵ „FTTsepregi CID IDCCXXX kat. ixtr. Claud.”

³⁶ „Dum spiro spero Joannes Poczi Debrecinus Spes [...] mea [...] T.θ 41.”

³⁷ Münster, Sebastian 1572: *Cosmographiae universalis lib. VI* [...]. Basileae. BAR FCN R 81410.

³⁸ Szabó 2017: 127–128.

személy is azonosítható az első kötéstábla verzóján és a címoldalon található beírások alapján. Ismeretlen személy és ismeretlen évben vásárolta meg a művet Gyarmati Istvántól Munkácson,³⁹ a címoldal pedig három, évszám megjelölése nélküli tulajdonosi bejegyzést tartalmaz. Az első feltehetően Óvári Jánosé, aki a possessorbejegyzésének kisatírozott és nehezen kivehető részlete alapján 9 forintért vásárolta.⁴⁰ Közvetlenül ez alatt található Debreceni Mihály beírása,⁴¹ feltehetően ő kaparta ki az Óvári által rögzített 9-es számot, és helyette a 12-est írta be. Ezt követően kerülhetett a kötet Szőlősi Bedéhez, akinek bejegyzése egyes részekben elfedi Debreceniét, tehát bizonyosan azt követően írhatta azt bele a címlapra. A tulajdonosi bejegyzések sorát a Kolozsvári Református Kollégium rövid bejegyzése zárja, és az első kötéstábla verzóján a kolozsvári könyvtári tékajelzések is fennmaradtak.⁴²

A marosvásárhelyi kötetek⁴³

Ősz Sándor Előd tanulmányában a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtárban Szőlősi Bede János három kötetéről tett említést.⁴⁴ Feltehetően időrendben az első kötet, amelyet a három közül először szerzett be Szőlősi Bede, Heinrich Cornelius Agrippa *De incertitudine et vanitate omnium scientiarum et artium atque excellencia verbi dei declamatio* című munkájának 1584-es kölni kiadása.⁴⁵ Az, hogy mikor kerülhetett Szőlősi Bede János tulajdonába, nem állapítható meg. A mű címlapján a kolozsvári *Mythologiae*-ban is megtalálható *Pie & modesti agenti, Deus providebit* latin jelmondatot találjuk, alatta Szőlősi Bede tulajdonosi bejegyzésével: *Joh. B. Szeol* 865. A mű végén, másfél oldalon *Ad rectorem* című latin nyelvű szöveg olvasható, amelynek írásképe nagy egyezést mutat Szőlősi Bedéével. A címoldalon a jelmondat és a possessorbejegyzés mellett a Sárospataki Református Kollégium könyvtárának 17. századi tulajdonba vételi beírása is megtalálható. A kötetet feltehetően a sárospataki iskola 1671-es elüldöztetésekor vihették Erdélybe, majd vándorolt a diákokkal 1717-ben Marosvásárhelyre, hogy azután a Teleki–Bolyai Könyvtárba kerüljön.

³⁹ Bejegyzés az első kötéstábla verzóján: „Hic Liber Cosmographiae emptus Munkácsini per Stephanus Gyarmathini protine [...] ejusd. Loci per fl. 12 ff.”

⁴⁰ „Ex libris Johannis Óvári emptus fl. 9” (később javítva 12-re).

⁴¹ „Successit in possessio Michaelis Debrecenii”.

⁴² A címoldali bejegyzés: „Coll. R. Claud.”; bejegyzés a kötéstábla verzóján: „T.I 9. és T.H 15.”

⁴³ E helyről szeretnék köszönetet mondani a Teleki–Bolyai Könyvtár könyvtárosának, Bányai Rékának és kedves kollégáinak, akik a Marosvásárhelyen őrzött kötetekről, a bejegyzésekről fényképeket készítettek számomra és segítettek e tanulmány elkészültét!

⁴⁴ Ősz 2012: 61–62.

⁴⁵ Agrippa, Heinrich Cornelius 1584: *De incertitudine et vanitate scientiarum, Coloniae*. BTB Bo 2068.; Szőnyi 1993: 50–55.

Időrendben a következő kötet Wolfgang Musculus német református teológus két kommentárjának a kolligátuma.⁴⁶ A Máté evangéliumához írt magyarázatból az 1578-as bázeli, a János evangéliumához írtból az 1564-es, szintén bázeli kiadást tartalmazza a kötet. A kolligátum első tulajdonosára és bekötetőjére az első kötéstáblán olvasható *supralibros* ad megfejtést. Az I*A*V 1591 monogram és évszám feltehetően Vári Alatus Jánost (Ioannes Alatus Vari) takarja, aki 1591. május 8-án iratkozott be a Wittenbergi Egyetemre, majd hazatérte után nagybereg, munkácsi és kolozsvári lekipásztor volt.⁴⁷ A következő tulajdonos szinte bizonyosan Szőlősi Bede volt, aki 1612-ben rögzítette a mű címlapjára tulajdonosi bejegyzését és a beszerzés évszámát. Ezt követően kerülhetett a Sárospataki Református Kollégium könyvtárába, amelyet a 17. századi könyvtári bevételezés is bizonyít. Az előző kötethez hasonlóan ez is a sárospataki iskola elüldöztetésekor került Erdélybe. Itt azonban más tulajdonoshoz került, az első kötéstábla hátoldalán Szerdahelyi Ádám possessorbejegyzése olvasható, és egy, a kötet 2 forintos értékére vonatkozó bejegyzés is szerepel itt. Az oldal közepén a marosvásárhelyi református kollégium beragasztott *ex librise* is megtalálható.

A Teleki-Bolyai Könyvtárban őrzött kötetek közül legkésőbb Girolamo Cardano *De subtilitate* című művének⁴⁸ 1582-es bázeli kiadását szerezte be, 1616-ban.⁴⁹ A kötet első tulajdonosa az első kötéstáblán olvasható S*P*R monogram és az 1597-es évszám mögött azonosítható, feltehetően Nagybányai Pellionis István (Stephanus Pellionis Rivulinus) wittenbergi diák lehetett, aki 1597. május 30-án iratkozott be az egyetemre.⁵⁰ A két későbbi tulajdonos közül az sem bizonyítható, hogy ki birtokolta előbb a könyvet. Szőlősi Bede János esetében tudjuk a beszerzés évét, de a másik személy esetében csak a név ismert: Horváth P. Sándor (Alexander P. Horváth) a címloldalra és az utolsó lapra is bejegyezte a nevét. A mű ajánlásának első oldalán olvasható *In Solo Domino Spes mea Fixa manet* latin nyelvű bejegyzés feltehetően Szőlősi Bedétől származik. A címlaldalon három könyvtár nyilvántartásának nyoma fedezhető fel. Sorrendben az első bizonyosan a Sárospataki Református Kollégiumé, amelyet a könyvtár 17. századi nyilvántartásba vételekor rögzítettek. A bejegyzést, Szőlősi Bede possessorbejegyzésével együtt kisatírozták. A következő gyűjtemény, amely helyet adott a kötetnek, a székelykeresztúri unitárius gimnázium könyvtára,

⁴⁶ Musculus, Wolfgang 1578: In Euangelistam Matthaeum commentarii tribus tomis digesti, Basileae.; Musculus, Wolfgang 1564: Commentarii in Euangelium Joannis in tres heptadas digesti, Basileae. BTB Bf 104.

⁴⁷ Szabó 2017: 286.

⁴⁸ Cardano 2013: XIII–XXXIV.; Cass 1934: 14–16.

⁴⁹ Cardano, Girolamo 1582: De subtilitate libri XXI. Apologia adversus calumniatorem, quia vis horum librorum aperitur. Basileae. BTB 02942.

⁵⁰ Szabó 2017: 203–204.

amelynek pecsétje megtalálható a címoldalon. Az 1948-as államosítás során a gimnáziumi könyvtár a Teleki–Bolyai Könyvtár állományába került, amelynek pecsétje és nyilvántartási száma szintén szerepel a címlapon.

Szőlősi Bede János könyvtárának újonnan felfedezett töredékei

Tanulmányom elején már utaltam arra, hogy Szőlősi Bede János könyvtárának ismert tizenhárom kötete nem a végleges számadat. Az elmúlt esztendő kutatásai a Tiszántúli Református Egyházkerületi Nagykönyvtárban és a Teleki–Bolyai Könyvtárban egy-egy új, a Tiszáninnen Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárában (Sárospatak) tíz, eddig nem nyilvántartott kötettel bővítették Szőlősi Bede János könyves gyűjteményét. A vizsgálatok során kérdéses tételek is előkerültek, amelyekről a következőkben szintén említést kívánok tenni.

Az újonnan azonosított debreceni kötet

Debrecenben az öt eddig ismert kötet mellett Pavao Skalić (Likai Skalich Pál, Paulus Scalichius de Lika, Paul Scaliger) *Encyclopaediae* című munkájának 1559-ben Bázelen megjelent első kiadásáról állapítható meg, hogy része volt Szőlősi Bede gyűjteményének.⁵¹ A szerző, Skalić megítélése vegyes a művelődéstörténet-írásban, nemesi származását, a Scaliger családhoz tartozását egy saját maga által hamisított, 1263-ra datált nemesi oklevéllel bizonyította, magát könyveinek címlapján a hunok grófja címmel illette, egész élete során a saját érdekeinek megfelelően a katolicizmus és a lutheranizmus között egyensúlyozott.⁵² Az *Encyclopaediae, seu Orbis disciplinarum, tam sacram quam prophanarum, epistemon* volt az első olyan munka, amelynek címében az enciklopédia szó megjelent.⁵³ A kötet tulajdonviszonyai a supralibros és a belső oldalakon található bejegyzések alapján egyértelműen megállapíthatóak. Az első kötéstáblán felfedezhető *ISBŠD 1569 super ex libris* mögött feltehetően Debreceni Joó János (Ioannes Bonifacius Debrecinus) azonosítható, aki 1568. október 25-én a Wittenbergi, 1569-ben a Lipcsei, 1570. július 7-én újra a Wittenbergi, 1573. szeptember 15-én a Heidelbergi Egyetemre iratkozott be.⁵⁴ A kötet következő tulajdonosa Szekeresi

⁵¹ Scalichius de Lika, Paulus 1559: *Encyclopaediae, seu Orbis disciplinarum, tam sacram quam prophanarum, epistemon*, Basileae. TtRENK Rmk 1271–1285.

⁵² Erdélyi (szerk.) 1885: 50–51.; Fölköli 2020: 90–92.; Mátrai 1959: 194.

⁵³ Doody 2010: 12.; Collison 1964: 79–80.

⁵⁴ Szabó 2017: 128.

Ferenc volt, aki 1576 júniusában egy forint huszonöt dénárért vásárolta azt meg.⁵⁵ A következő tulajdonos Szőlősi Bede János lehetett, bár a beszerzés évszámát a neve mellé nem írta oda, de bejegyzésének írásképe nagy hasonlóságot mutat a többi, 1610-es évekre datálható possessorbejegyzésével. Skalic életpályájának összefoglalásakor már utaltam személyének vegyes megítélésére, és művét kortársai is kritikákkal illették, amire kiváló példa Szőlősi Bede János bejegyzése a mű előzéklapjának rektóján: „*Somnia dixerunt multi, phantasmata multi, Sed superat cunctos hac vice Scalichius*”.⁵⁶ A kötet címlapján két könyvtári beírás is megtalálható. A Sárospataki Református Kollégium könyvtárát később részben kimetszették a címlapról, így ma már csak *Liber Scholae I [...]* na töredék fedezhető fel, a hiányzó részekeken feltehetően az *Illustris S. Patachinae* szöveg volt olvasható. A kötet ezután a Debreceni Református Kollégium könyvtárába került, feltehetően a sárospataki kollégium 1671-ben történt elüldöztetésekor. A sárospataki beírás kimetszet részlete alá utólag, a *nae* szótöredék elé a *Debr* szócskát írták be, így lett egy kis változtatással a korábbi sárospataki könyvből debreceni. A nyomaték kedvéért ez alá külön a *nunc Debrecinae* bejegyzést is rögzítették. A debreceni könyvtárban való nyilvántartását bizonyítják a mű címlapjának alján található tékajelölések. A 0E 02 L12 jelölést a debreceni könyvtár 1714-es rendezésekor kapta a kötet,⁵⁷ amelyet később áthúztak, és egy új 0D 03 L5 raktári jelzetet rögzítettek. Utolsóként a Debreceni Református Főiskola könyvtárának pecsétje kerül a mű címoldalára. A kötetben két kéz beírásával széljegyzetek és aláhúzások is megtalálhatóak, azok feltehetően a korábbi tulajdonosoktól, Szekeresitől és Szőlősi Bedétől származhatnak.

Az újonnan azonosított marosvásárhelyi kötetek

Marosvásárhelyen a három eddig ismert kötet mellett egy két műből álló kolligátum volt korábban bizonyíthatóan Szőlősi Bede tulajdonában.⁵⁸ David Chytraeus lutheránus teológus *Onomasticonja* betűrendes névjegyzékét adja a Bibliában található személyeknek, az egyház nagy tanítóinak, vértanúinak és az egyházi zsinatoknak. Matthäus Dresser lutheránus teológus *De festis* című munkája az egyházi ünnepek időrendi jegyzéke, amely az ünnepek történetét, neveinek eredetét, az adott naphoz kapcsolódó rítusok leírását tartalmazza.

⁵⁵ Bejegyzés a címlapon: „Franc Zekeresinus fl. 1. 8.25. sedo Junii Anno 1576”

⁵⁶ Az álmok sokat mondtak, sok fantáziát, de ezúttal Skalic mindet felülmúlja. (Dienes Dénes, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei igazgatójának fordítása.)

⁵⁷ Fekete (szerk.) 1988: 226.

⁵⁸ Chytraeus, David 1598: *Onomasticum theologicum, Witebergae.*; Dresser, Matthäus 1602: *De festis diebus christianorum, iudaeorum, & ethnicorum, Lipsiae.* BTB To 32.

Az *Onomasticon* 1598-as wittenbergi, a *De festis* 1602-es lipcsei kiadását tartalmazza a kolligátum. Első tulajdonosát nem tudjuk megállapítani, az idők során – feltehetően a 18. század közepén – a kötetet átkötötték, új kötéstáblát kapott, és ekkor a lapokat is körbevágták, ami a címloldalon található possessorbejegyzések pontos azonosítását tette nehezebbé. Első tulajdonosa feltehetően Szőlősi Bede János lehetett. A lapok körbevágása miatt tulajdonosi bejegyzése csak töredékesen olvasható, írásképe alapján az 1610-es években juthatott a birtokába. A következő személy, akinek tulajdonába került a kötet, egy Szepsi András nevű személy volt, akinek töredékes possessorbejegyzése a címlapon olvasható.⁵⁹ A kolligátum ezt követően Eszéki T. István székelyudvarhelyi, kézdivásárhelyi és dési reformátust lelkész és esperes tulajdonába jutott 1669-ben, feltehetően nagybányai rektorsága idején.⁶⁰ Érdekes kapcsolódási pont lehet Szepsi András és Eszéki T. István között, hogy Szepsi Korocz András szatmári rektor, később viski, szatmárnémeti és szatmári lelkipásztor 1655-ben feleségül vette Eszéki Anna nevű testvérét, tehát akár családon belüli adományozás révén is gazdát cserélhetett a kolligátum.⁶¹ Ezt követően – egy nehezen olvasható és töredékes bejegyzés szerint – az 1690-es években a kötet adományozás révén került új tulajdonosához.⁶² 1751-re datálható a következő tulajdonoscseré, ekkor Toldi Miklós írta be nevét az előzéklap rektójára.⁶³ A kötet utolsó tulajdonosa Teleki Sámuel lett, akinek címeres ex librisét az első kötéstábla hátoldalára beragasztva találjuk meg.

Az újonnan azonosított sárospataki kötetek

Az eddig „sötét lóként” nyilvántartott Sárospatakon szerencsére nem annyira szomorú a helyzet, ahogy az Herepei János és Ősz Sándor Előd tanulmányai alapján kirajzolódik. E helyen meg kell említenünk Szinyei Gerzson korábbi sárospataki főkönyvtárnok 1884-ben megjelent, a sárospataki kollégium könyvtáráról szóló munkáját, amelyben százegy olyan művet sorolt fel, amelyek 17. századi könyvtári gyűjteményből valók, és amelyek közül ötöt Szőlősi Bede János könyveként azonosított.⁶⁴ A Szőlősi Bede János könyvtárának feltárására irányuló kutatás alapján az állapítható meg, hogy a darabszámot

⁵⁹ A töredékes bejegyzés a címlapról: „Sum Joh. [...] Szeol. 16[...] és Fer & Spe Andr[...] S[...] psini”.

⁶⁰ A címlap körbevágását követően az ő bejegyzése is hiányos, de neve és az 1669-es évszám olvasható: „Step. Eszék[...] 1669”.

⁶¹ Keserű (szerk.) 1971b: 57.

⁶² A halványan megmaradt bejegyzésből a per donatum kifejezés, a Joh. R. névtöredék és az A. 169 évszámtöredék olvasható ki.

⁶³ Bejegyzés az előzéklapon: „Nicolai Tholdi N. Enyedini 1751. Symb. Deus providebit”.

⁶⁴ Szinyei 1884: 8–21.; lásd a 88, 91, 97, 99, 100. sorszámú tételeket.

tekintve a Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárának van a kárpát-medencei gyűjtemények közül a legtöbb hozzá köthető tétele, tíz darab.

Időrendben elsőként feltehetően Rudolf Gwalther református teológus, református *Archetypi homiliarum* című prédikációsorozata, a négy evangélista és az apostolok cselekedeteiről írott könyvhöz írt prédikációi 1601-es zürichi kiadásainak kolligátumát szerezte be.⁶⁵ Nem tudjuk, hogy ő volt-e az első tulajdonosa, a kötetet az idők során újrakötötték, kötése 18. század végi, de nagy valószínűséggel Szőlősi Bede vásárolhatta. A címlapon található névbejegyzésének írásmódja a 16. század végi bejegyzéseihez hasonló, az 1610-es években beszerzett köteteiben már más írásképpel jegyezte nevét könyveibe. Feltehetően tőle kerülhetett Foktői P. Mihályhoz, aki latin nyelvű bejegyzést írt szintén a címloldalra.⁶⁶ Ezt követően hosszú ideig a könyv útját nem lehet megállapítani, a 19. század elején kerül be a sárospataki könyvtárba, a kötet címlapján található könyvtári bejegyzés szerint Kovács Gábor könyvtáros vételezte azt be.⁶⁷

Szintén a 16. század végén, a 17. század elején juthatott a birtokába Johannes Sleidanus *Commentariorum De statu religionis et reipublicae Carolo quinto Caesare* című egyháztörténeti munkájának év nélküli strassburgi kiadása.⁶⁸ A *Commentariorum* az 1517-től 1556-ig terjedő időszak szisztematikus reformációtörténete. A kötet bekötetésének idejére vonatkozóan az első kötetstábla supralibrosa ad támpontot, kötése 1588-ban készült. Az első tulajdonos az MFWSB monogram alapján nem azonosítható, azonban nevét a címloldal jobb felső sarkába is bejegyezte, azonban mára ez nehezen azonosítható.⁶⁹ A következő tulajdonos minden bizonnyal Szőlősi Bede lehetett, az előzőekben már megismert *Pie & modeste agenti, Deus providebit* jelmondat mellett a kötet árára vonatkozó bejegyzése (*Joh. B. Sz. 885*) is olvasható. A kötet előzéklapján ismeretlen kéz írásától latin nyelvű bejegyzések találhatóak. A mű a sárospataki könyvtárba feltehetően Szőlősi Bede útján került be, a bibliotéka 17. századi *Liber Scholae Illustris S.Patachinae* bejegyzése is felfedezhető a címloldalon.

A 17. század elején kerülhetett Szőlősi Bede János birtokába Michael Neander *Opus aureum et scholasticum* című szöveggyűjteményének lipcsei 1577-es

⁶⁵ Gwalther, Rudolf 1601: *Archetypi homiliarum in quatuor evangelia dn. nostri Iesu Christi*, Tiguri. Gwalther, Rudolf 1601: *Archetypi homiliarum in in acta apostolorum per D. Lucam descripta*, Tiguri. TIREKTGy NK D. 263.

⁶⁶ Foktői P. Mihály bejegyzése a címlapon: „Sum Michaelis P. Foctőini amicorumque eius in sinceritate” (azonosította: Dienes Dénes).

⁶⁷ A könyvtári bejegyzés a címlapon: „Liber Ill. Coll. S.Patak Sig. Gabr. Kovács O.Bth”.

⁶⁸ Sleidanus, Johannes [1577]: *Commentariorum de statu religionis et reipublicae [...]*, Argentorati. TIREKTGy NK EE. 180.

⁶⁹ Bejegyzés a címlapon: „Ex libris M. Frincisci Wernheri Strölmigii Böblingensis Anno 88 die”.

újra kiadása.⁷⁰ A kötet első tulajdonosára az első kötéstáblán olvasható D*K*T monogram alapján fény derül, az Krakai Demeter (Demetrius Kraccovius Transylvanicus) nevét takarja, aki pontosan abban az esztendőben – 1587-ben – iratkozott be a Wittenbergi Egyetemre, amikor a mű bekötésre került.⁷¹ A kötet következő birtokosa Szőlősi Bede János volt, akinek a már ismert latin jelmondata és évszám nélküli possessorbejegyzése a címdalra olvasható. Feltehetően tőle kerülhetett a Sárospataki Református Kollégiumba, ugyanis a könyvtár 17. századi bejegyzésén kívül a kötetben más tulajdonosra utaló adat nem található.

Szintén a 17. század elején vásárolta meg Amandus Polanus von Polansdorf Dániel próféta könyvéhez írt kommentárjának 1600-ban nyomtatott bázeli kiadását.⁷² A kötet első tulajdonosa és bekötetője a supralibros *B&N 160?* monogramja és évszáma mögött rejtőzik, a név azonosítására vonatkozó kutatás azonban nem járt eredménnyel. A következő birtokosa Szőlősi Bede János volt, aki nevét a címdalra bejegyezte, de a beszerzés évét nem rögzítette. Ezen kívül csak a Sárospataki Református Kollégium könyvtárának 17. századi bejegyzése olvasható a kötetben, feltehetően Szőlősi Bede ajándékozhatta, vagy a halála után juthatott Sárospatakra.

1600-ban, ismeretlen helyen, három magyar tallérért vásárolta meg Benedictus Aretius 1589-es genfi és Szegedi Kis István 1588-as bázeli kiadású *Loci communes*ének kolligátumát.⁷³ A gyűjtemény első tulajdonosa az első kötéstábla G*W 1592 supralibrosa alapján azonosítható, feltehetően az 1591. augusztus 21-én a Wittenbergi Egyetemre beiratkozott Váci Gergely (Gregorius Waczi) volt.⁷⁴ Őt követte a tulajdonosok sorában Szőlősi Bede, akinek egy latin nyelvű bejegyzése is olvasható a címlapon Aretius portréja alatt, tulajdonosi bejegyzéséhez pedig az Zsoltárok könyve 62. részének 8. verséből egy részletet görög nyelven írt be.⁷⁵ A kötetben további személyekre vonatkozó adat

⁷⁰ Neander, Michael 1577: *Opus aureum et scholasticum in quo continentur Pythagorae carmina aurea [...]*, Lipsiae.; Neander, Michael 1577: *Aurei operis pars altera : Neilou episcopou kai martyros Kephalaia, e Parainesis*, Lipsiae.; Quintus Smyrnaeus 1577: *Cointi Smyrnaei, popularis Homeri, poetae vetustissimi & suavissimi, Ilii Excidii libri duo*, Lipsiae. TIREKTGy NK E. 661.

⁷¹ Szabó 2017: 180–181.

⁷² Polanus von Polansdorf, Amandus 1600: *In Daniele prophetam visionum amplitudine difficillimum, vaticiniorum maiestate augustissimum commentarius*, Basileae. TIREKTGy NK 314.

⁷³ Aretius, Benedictus 1589: *SS Theologiae problemata seu loci communes*, Genevae.; Szegedi Kis István 1588: *Theologiae Sincerae Loci Communes*, Basileae. TIREKTGy NK B. 29/ab.

⁷⁴ Szabó 2017: 282–283.

⁷⁵ Szőlősi Bede János bejegyzése a címlapon: „Aretium si nosse velis, hic aspior totum. In scriptis animum, corpus ni effigies”.

nem található, így feltehetően Szőlősi Bede révén kerülhetett a Sárospataki Református Kollégiumba, a könyvtár 17. századi *Liber Scholae Illustris S. Patachinae* bejegyzése itt is szerepel.

A következő két könyvet szinte bizonyosan heidelbergi tanulmányai alatt szerezte be, a kötetek kötéstábláin az ő I B SZ monogramja és a bekötetés évszáma (1601 és 1602) is szerepel. Johann Jacob Grynaeus, a bázeli egyetem Újszövetség-professzora 1588 és 1590 között három kötetben adta ki a bázeli egyetemen az ő elnöklete alatt tartott vitatkozásokat.⁷⁶ A kötetet 1601-ben kötötte be, és feltehetően ő adományozta vagy halála után kerülhetett a sárospataki könyvtárba, ugyanis más személy tulajdonosi bejegyzését nem találjuk a kötetben, a címlapon olvasható könyvtári bevételezés és a ΘF O5 L24 téka jelzés nagyfokú egyezést mutat a bibliotéka 17. századi bejegyzéseivel. A másik kolligátumkötet, amelyet 1602-ben kötött be, négy művet is tartalmaz.⁷⁷ Az első Szegedi Kis István *Tabulae Analyticae*, ehhez kötötte egybe Benedictus Aretius svájci protestáns teológus három bibliai kommentárját. Az első, Genfben 1596-ban nyomtatott a teljes Újszövetséget végigmagyarázza, a következő munka az Apostolok cselekedeteinek kommentárja (Genf, 1600), és végül a páli levelek, az apostolok levelei és a Jelenések könyve magyarázata következik (Genf, 1596). Szegedi Kis István művének címlapján egy latin nyelvű disztichon olvasható, amelyet az íráskép alapján Szőlősi Bede jegyzett be a kötetbe.⁷⁸ A kötet további tulajdonosokra vonatkozó adatot nem tartalmaz, így feltehetően Szőlősi Bede révén kerülhetett a Sárospataki Református Kollégiumba, a könyvtár 17. századi bejegyzése itt is szerepel.

Az 1610-es évek elején kerül Szőlősi Bede könyvtárába Heinrich Bullinger Ézsaiás (Zürich, 1567), Jeremiás (Zürich, 1575) és Dániel könyvéről írott (Zürich, 1576) kommentárjainak kolligátuma.⁷⁹ A kötet első tulajdonosa az első

⁷⁶ Grynaeus, Johann Jacob 1588: *Theologica theoremata et problemata* [...] Pars Prima, Basileae.; Grynaeus, Johann Jacob 1589: *Theologica theoremata et problemata* [...] Pars Altera, Basileae.; Grynaeus, Johann Jacob 1590: *Theologica theoremata et problemata* [...] Pars Tertia, Basileae. TIREKTGy NK D. 50/abc.

⁷⁷ Szegedi Kis István 1599: *Tabulae Analyticae*, Quibus Exemplar Illud Sanorum Sermonum De Fide, Charitate, & Patientia, Basileae.; Aretius, Benedictus 1596: *Novum Testamentum Dn. n. Iesu Christi*, [Genevae].; Aretius, Benedictus 1600: *Commentarii in sacram Actuum apostolicorum historiam, facili et perspicua methodo conscripti*, [Genevae].; Aretius, Benedictus 1596: *Commentarii in omnes epistolas D. Pauli, et canonicas, itemque in Apocalypsin D. Joannis*, [Genevae]. TIREKTGy NK A. 24/abcd.

⁷⁸ Szőlősi Bede János bejegyzése a címlapon: „Pannonio Jano olim claruit Hungara tellus. Clarior est scriptis nunc Szegedine tuis.”

⁷⁹ Bullinger, Heinrich 1567: *Isaias excellentissimus Dei propheta* [...], Tiguri.; Bullinger, Heinrich 1575: *Ieremias fidelissimus et laboriosissimus Dei propheta expositus*, Tiguri.; Bullinger, Heinrich 1576: *Daniel sapientissimus Dei propheta*, Tiguri. TIREKTGy NK D. 564/abdd1.

kötéstáblán olvasható P*W*M 1579 supralibros alapján feltehetően Montanus Pál (Paulus Wngarus Mediomontanus) lehetett, aki 1578 júniusában iratkozott be a Wittenbergi Egyetemre.⁸⁰ A kötet Szőlősi Bede János beírása szerint 1611-ben került a birtokába, és más személy bejegyzése híján feltehetően az ő adományából vagy halála után kerülhetett a Sárospataki Református Kollégiumba, ugyanis a könyvtár 17. századi bejegyzésén kívül a kötetben más tulajdonosra utaló adat nem található. Érdekes adatként a könyv értékére vonatkozó 18. századi beírás is olvasható az első kötéstábla verzóján, amely szerint a kötet 5 forintot ért.⁸¹

Egy esztendővel később lett könyvtárának része John Bale angol lelkipásztor a római pápák történetét a kezdetektől IV. Pálig feldolgozó *Acta Romanorum Pontificum* című munkájának 1567-es frankfurti kiadása.⁸² Az bizonyos, hogy nem Szőlősi Bede volt az első tulajdonosa a kötetnek, az első kötéstáblán halványan kivehető az I L D monogram. A bekötetés évszáma az évszázadok során szinte teljesen lekopott, csak az utolsó két szám, a nyolcas és a hatos ismerhető fel. Ezek alapján Dánóczi Literáti János (Iohannes Literati Danocius) wittenbergi diákra gondolhatunk, aki 1585. február 8-én iratkozott be az egyetemre.⁸³ A kötet ezt követően 1612-ben került Szőlősi Bedéhez, és feltehetően adományozása révén vagy halála után kerülhetett a Sárospataki Református Kollégiumba, ugyanis a könyvtár 17. századi bejegyzése és az 1671 előtt kapott 0D 07 L5 tékajelzés is olvasható a mű címlapján. Ezt a kötetet azonban 1671-ben a Sárospatakról elmenekülő diákok magukkal vitték, és a debreceni könyvtárba került, amit a borítólap verzóján olvasható *Lib. III. Coll. Debr.* könyvtári bejegyzés és a szintén ott rögzített két különböző debreceni tékajelölés is bizonyít. Szintén ugyanitt a könyv értékére vonatkozó 18. századi adat is szerepel, amely szerint a kötet 25 dénárt ért.⁸⁴ Arra vonatkozó bejegyzés, hogy a mű mikor jutott vissza a sárospataki bibliotékába, sajnos nem található.

John Foxe 1559-ben Bázelen és Heinrich Pantaleon 1563-ban szintén Bázelen nyomtatott mártírológiai kézikönyveinek kolligátumát 1620-ban szerezte be.⁸⁵ A művek bekötetőjét nem tudjuk azonosítani, az első kötéstáblán a bekötetés 1566-os évszáma látható, de a super ex libris az évszázadok során lekopott. Szőlősi Bede János könyvgyűjteményébe való bekerülésének évszáma biztos, feltehetően később már nem cserélt gazdát a kötet, és az ő

⁸⁰ Szabó 2017: 200.

⁸¹ Az értékbéslésre vonatkozó bejegyzés: „Constat fl. 5.”

⁸² Bale, John 1567: *Acta romanorum Pontificum* [...], Francofurti ad Moenum. TIREKTGy NK R. 859.

⁸³ Szabó 2017: 118.

⁸⁴ Az értékbéslésre vonatkozó bejegyzés: „Val δ. 25.”

⁸⁵ Foxe John 1563: *Rerum in ecclesia gestarum* [...], Basileae. Pantaleon, Heinrich 1563: *Martyrum historia* [...], Basileae. TIREKTGy NK L. 435.

adományozása révén vagy halála után kerülhetett a Sárospataki Református Kollégiumba, a könyvtár 17. századi latin nyelvű bejegyzése megtalálható a mű címlapján. Az első kötéstábla verzóján a könyv értékére vonatkozó 18. századi adatok is szerepelnek. Az első szerint a kötet 2 forint 50 dénárt ért, amit később áthúztak, és 1 forintba javították az összeget.

Szölősi Bede János vagy Szenczi Boros János?

Csupán röviden, de fontos megemlíteni azokat a köteteket, amelyek Szölősi Bede János tulajdonosi bejegyzéseit nem tartalmazzák, viszont supralibrosuk alapján az ő könyveiként is besorolhatóak lennének. A Román Tudományos Akadémia kolozsvári fiókkönyvtárában két kötet, a Sárospataki Református Kollégium könyvtárában négy olyan kötet található, amelynek kötéstábláján az I B SZ monogram olvasható, de Szölősi Bede János tulajdonosi bejegyzése nem fedezhető fel bennük. A kolozsvári kötetek supralibrosa szerint mindkettőt 1614-ben kötötték be, a sárospataki példányokat 1610-ben, 1613-ban, 1615-ben és 1618-ban. A monogram alapján a sárospataki kollégiumhoz köthető Szenczi Boros János is lehetett azok tulajdonosa. Szenczi Boros külföldi tanulmányai előtt Göncön volt rektor, feltehetően a Sárospataki Református Kollégium diákja volt. 1613. június 28-án a Wittenbergi Egyetemre, 1614. április 23-án a Heidelbergi Egyetemre matrikulált. 1616-tól a sárospataki iskola rektora volt, 1618-ban még biztosan Sárospatakon volt, 1620 és 1622 között gönci prédikátorként szolgált.⁸⁶

A kolozsvári példányok szinte bizonyosan nem Szölősi Bede János könyvtárából származhatnak. A két kötetben nem található arra utaló adat, hogy a sárospataki könyvtár gyűjteményének része lett volna. Az I B SZ 1614 supralibrosok és a kötéstípus alapján szinte bizonyos, hogy az abban az esztendőben Heidelbergbe beiratkozott Szenczi Boros János lehetett az, aki bekötötte a műveket. Az egyik kötetnek, David Pareus három kommentárja kolligátumának⁸⁷ előzéklapján két latin nyelvű tulajdonosi bejegyzés található, az első, 1702. június 5-én beírtat szinte teljesen olvashatatlanra kisatírozta. A törölt rész fölé a könyv új birtokosa, Bagosi István írta be a nevét, és a beszerzés idejére vonatkozó dátumot a korábbi átírásával örököltette meg: az 1702-t javította 1703-ra, a júniust kisatírozta és szeptemberre javította. A Galatához írt levél kommentárjának címlapján további

⁸⁶ Keserű (szerk.) 1971a: 109–111.

⁸⁷ Pareus, David 1613: In divinam ad Galatas S. Pauli Apostoli epistolam Commentarius [...], Heidelbergae.; Pareus, David 1613: In divinam Ad Hebraeos S. Pauli Apostoli epistolam Commentarius [...], Heidelbergae.; Pareus, David 1605: Hoseas Propheta Commentarius [...], Heidelbergae. BAR FCN R 82627–82630.

két possessorbejegyzés található. Ezeken kívül a kolozsvári kollégium könyvtárának 1871-ik évi és a Román Tudományos Akadémia kolozsvári fiókkönyvtárának pecsétje található a címoldalon.

A másik kolozsvári kötet alapján mondható bizonyosabbnak, hogy a két kérdés kötet Szenczi Boros Jánosé lehetett. Matthew Sutcliffe és Gabriel Powell angol prédikátorok munkáinak kolligátumában⁸⁸ a I B SZ 1614 supralibroson kívül két possessor azonosítható. Az egyik csupán töredékesen olvasható, csak a Kovásznai vezetéknév azonosítható. Sutcliffe munkájának címlapján egy áthúzott Szenci B. Mihály possessorbejegyzés figyelhető meg. Nem tudható, hogy rokoni kapcsolatban lehetett-e a két Szenci, de ez az adat Szenci Boros János felé billentheti a mérleg nyelvét a kötet bekötötőjének kérdésével kapcsolatban.

Sejtelmesebb a kép, ha a sárospataki könyvtár négy kérdéses példányára irányítjuk a figyelmet. Gregor Richter evangélikus teológus *Axiomatum theologicorum* című munkájának 1604-es göröltzi kiadását 1610-ben kötötték be.⁸⁹ A német reneszánsz kötésből és Szenczi Boros János akkor még Magyarországon tartózkodásából ítélve a könyv feltehetőleg Szőlősi Bede Jánosé, viszont a supralibroson kívül a mű címlapján csupán a sárospataki könyvtár már ismert 17. századi és egy jóval későbbi, valószínűleg 18. század végi bejegyzése található meg.

1613-ban került bekötésre Lodovicus Caelius Rhodiginus (Lodovico Ricchieri) *Lectionum antiquarum* című filológiai enciklopédiájának 1599-es bázeli kiadása.⁹⁰ Első tulajdonosa feltehetően Szenczi Boros János lehetett, az előzéklapon a sárospataki könyvtár korábbi főkönyvtárnokának, Szombathy Jánosnak 1792-ben beírt bejegyzése is olvasható, amely szerint ő a supralibros feloldását Szenczi Boros Jánosként azonosította.⁹¹ A mű címlapján négy sornyi latin nyelvű bejegyzés olvasható, amelynek írásképe nem egyezik Szőlősi Bedéével, így – megcáfoló adat híján – Szombathy megállapítása fogadható el. Ezenkívül csupán a sárospataki könyvtár 17. századi bejegyzése olvasható a mű címoldalán.

Az időrendben következő, 1615-ben bekötött kötet tulajdonosa sem azonosítható. David Pareus *Irenicum*jának 1615-ös heidelbergi kiadása⁹² a supralibroson kívül csupán a sárospataki könyvtár 17. századi könyvtári és tékabejegyzését

⁸⁸ Sutcliffe, Matthew 1606: *De Indulgentiis et Jubileo [...]*, h.n.; Gabriel Powell 1605: *Disputationum Theologicarum et Scholasticarum de Antichristo & eius Ecclesia*, h.n. BAR FCN R 83735–83736.

⁸⁹ Richter, Gregor 1604: *Editio nova axiomatum politicorum*, Gorlicii. TIREKTGy NK CC 521.

⁹⁰ Caelius Rhodiginus, Lodovicus 1599: *Lectionum antiquarum libri triginta etc.*, h. n. TIREKTGy NK H 17.

⁹¹ Szombathy János bejegyzése: „Literae I.B.SZ. Significant, ut puto, Johannem Boros Szenczi, qui anno 1617 seqq fuit Professor Scholae S.Patachinae. Joh. Szomb. Ao. 1792. mpr.”

⁹² Pareus, David 1615: *Irenicum sive de unione et synodo evangelicorum concilianda liber votivus etc.*, Heidelbergae. TIREKTGy NK D 54.

rejt a címlapon. További érdekes jegyzet a mű előzéklapján Szinyei Gerzson korábbi főkönyvtárnok megjegyzése 1879. május 8-ai keltezéssel, de a tétel tulajdonosára vonatkozóan ez sem ad támpontot.⁹³

A négy kérdéses kötet közül a legkésőbb, 1618-ban bekötött a legérdekesebb. A mű Andreas Alciatus híres emblémakönyvének, az *Emblematának* egy példánya.⁹⁴ A címlapja és az első lapja hiányzik, de a világhálón elérhető digitalizált példányokkal való összehasonlítás alapján sikerült azonosítani, az 1608-ban Antwerpenben nyomtatott, Claude Mignault kommentárjaival bővített kiadás található Sárospatakon. Az első kötéstábla hátoldalán két, ismeretlen kéztől származó latin nyelvű bejegyzés található, az első lapon a sárospataki könyvtárba, feltehetően 18. század végén történt bevételezésekor rögzített beírás olvasható. Az azonosítás szempontjából a könyv tartalmi részében felfedezhető szövegközi betoldások az érdekesek. Ezek az írásképi vizsgálat alapján nagy hasonlóságot mutatnak Szőlősi Bede Jánosnak az 1610-es években beszerzett köteteiben olvasható bejegyzésekkel, így ez esetben nem zárható ki teljes mértékben, hogy ez a tétel is az ő könyvtárának egyik tétele lehetett.

Összefoglalás

Összefoglalásként érdemes Szőlősi Bede János könyves műveltségét mérlegre tennünk a korábban már ismert és az újonnan felfedezett tételek tükrében. Könyvtárának ismert köteteit legnagyobb részben lelkipásztori szolgálata során szerezte be. Debrecenben a Willichius–Camerarius-kolligátum és Hunnius műve a kivétel, a többi 1608-ban, 1615-ben, 1616-ban és Skalić *Encyclopaediae*-ja valamikor az 1610-es években jutott a birtokába. A gyulafehérvári Kálvin Institutiót heidelbergi diákként vásárolhatta 1601-ben. A Kolozsváron őrzöttek közül feltehetően a 16. század végén lett az övé Garranza munkája, Conti *Mythologiae*-ja 1603-ban heidelbergi peregrinusként került a tulajdonába, és lelkipásztorkodásának idejéből, 1616-ból is fennmaradt egy tétel. A Marosvásárhelyen található Szőlősi Bede-kötetek közül az Agrippa mű kivételével mindháromhoz az 1610-es években jutott hozzá. A nagyszebeni Kálvin Instituciót feltehetően a 16. század végén vásárolhatta. A Sárospatakon felfedezett tételek közül hetet a 16. század

⁹³ Szinyei Gerzson bejegyzése: „Ezen könyv egyike azoknak, amelyek még az 1671-iki előzetés előtti könyvtárból valók. ӨF О5 lib. 27 régi könyvtárjegy. A sarkán azon könyvtári jegy áll, melyet az 1726-iki összeíráskor használtak. Máj. 8. 1879. Szinyei Gerzson könyvtárőr”.

⁹⁴ Alciatus, Andreas 1608. *Emblemata cum commentariis Claudii Minois, [Antverpiae]*. TIREKTgy NK SS 132/ab.

végén és heidelbergi tanulmányai idején szerzett be, csupán három olyan munka található, amely szolgálati ideje alatt (1611, 1612, 1620) került a birtokába.

A kötetek szerzőit és a művek tematikáját megvizsgálva azt láthatjuk, hogy Szőlősi Bede János egy humanista műveltségű, szerteágazó érdeklődési körrel rendelkező lelkipásztor volt. A reformátorok (Kálvin, Bullinger, Aretius vagy akár Szegedi Kis István) alapmunkái és kortársainak teológiai művei mellett bibliai kommentár (Piscator, Musculus, Aretius, Polanus), egyháztörténet (Sleidanus, Bale), epigrammagyűjtemény (Neander), prédikációgyűjtemény (Gwalther), retorikák (Willichius, Camerarius), filológiai kézikönyv (Ricchieri) és kozmográfia (Münster) is szerepel könyvtárának ismert tételei között. E gyűjteményt vizsgálva az állapítható meg, hogy a könyvtárába tartozó kötetek a korszak alapmunkái voltak, és nagyrészt kurrens szakirodalommal rendelkezett. Fennmaradt könyveit összehasonlítva a szintén 17. század elején Heidelbergben tanult Miskolci Csulyak István 393 tételből álló, 1601 és 1607 között vásárolt könyveinek jegyzékével⁹⁵ az látható, hogy a Szőlősi Bede János gyűjteményében található huszonhét szerző közül a zempléni esperes által megvásárolt könyvek szerzői között tizenöten – Agrippa, Aretius, Bullinger, Camerarius, Gwalther, Kálvin, Lubbertus, Münster, Musculus, Piscator, Polanus, Richter, Scalich, Sleidanus és Szegedi Kis István – is szerepeltek.

Mint látható, a könyvtártörténeti kutatások még mindig felszínre hozhatnak új adatokat, eddig nem ismert köteteket. Jó példa erre a Szőlősi Bede János könyvtárának töredékei utáni kutatás, amelynek eredményeképp a Herepei János által összeállított hat, az Ősz Sándor Előd kutatásai alapján tizenhárom kötetesre bővített jegyzéket az elmúlt két év során huszonöt tételesre sikerült bővíteni. Nem kizárt, hogy a debreceni, a gyulafehérvári, a kolozsvári, a marosvásárhelyi, a nagyszebeni és a sárospataki tékák további kincseket rejtenek e nagy műveltségű 17. században szolgáló református lelkipásztor hagyatékából.

FORRÁSOK

Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, Románia, Cluj-Napoca (BAR FCN)

Biblioteca Teleki-Bolyai, Románia, Târgu Mureș (BTB)

Tiszáninnen Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei
Nagykönyvtára (TIREKTGy NK)

Tiszántúli Református Egyházkerületi Nagykönyvtár (TtRENK)

⁹⁵ Varga (sajtó alá rend.) 1986: 61–77.

Szabó Károly – Hellebrant Árpád 1896: Régi Magyar Könyvtár: III-dik kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve: Első-második rész. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. (RMK III)

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bartholomaeides, Ján Ladislav 1817: *Memoriae Ungarorum qui in alma condamnitate Vitebergensi a tribus proxime concludendis seculis studia in ludis patriis coepta confirmarunt*. Typis Joannis Thomae Trattner, Pesthini.
- Cardano, Girolamo (szerk.) 2013: *The De subtilitate of Girolamo Cardano*. (Medieval & Renaissance Texts & Studies (Series).) Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, Tempe, Arizona.
- Cass, Myrtle Marguerite 1934: *The first book of Jerome Cardan's De subtilitate*. The Bayard Press, Williamsport, Pennsylvania.
- Collison, Robert L. 1964: *Encyclopaedias: their history throughout the ages*. Hafner, London.
- Debreceni Ember Pál – Botos Péter 2009: *A magyarországi és erdélyi református egyház története*. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteménye, Sárospatak.
- Doody, Aude 2010: *Pliny's encyclopedia: the reception of the Natural history*. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511676222>
- Erdélyi János (szerk.) 1885: *Erdélyi János bölcsészeti dolgozatai*. (Filozófiai írók tára 6.) 1. kötet. Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest.
- Fekete Csaba (szerk.) 1988: *Partiumi könyvesházak, 1623–1730: Sárospatak, Debrecen, Szatmár, Nagybánya, Zilah*. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 14.) Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadása, Budapest–Szeged.
- Finkei Pál 1857: Magyar prot. egyháztörténeti kútfők. *Sárospataki Füzetek* (1.) 1. 161–177.
- Förköli Gábor 2020: Loci communes theologici: Egy melanchthoniánus modell interkonfesszionális használata? In: Móré Tünde – Tasi Réka (szerk.): *Interkonfesszionális és irodalom a kora újkorban*. Reciti Kiadó, Budapest, 87–103.
- Goudriaan, Aza 2020: *Beyond demonstration: historical observations on principles of theology*. Evangelische Theologische Faculteit, Leuven.

- Heltai János 1980: *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról*. Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 243–347.
- Herner János (szerk.) 1989: *Tudóslevelek művelődésünk külföldi kapcsolataihoz: 1577–1797*. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 23.) MTA Kutatási Ellátó Szolgálat Soksorozító Üzeme, Budapest.
- Keserű Bálint (szerk.) 1971a: *Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében*, Herepei János cikkei. (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez III.) MTA Kutatási Ellátó Szolgálat Soksorozító Üzeme, Budapest–Szeged.
- Keserű Bálint (szerk.) 1971b: *Művelődési törekvések a század második felében*, Herepei János cikkei. (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez III.) MTA Kutatási Ellátó Szolgálat Soksorozító Üzeme, Budapest–Szeged.
- Lanzillotta, Eugenio – Virgilio, Costa 2004: *Natale Conti e la divulgazione della mitologia classica in Europa tra Cinquecento e Seicento*. In: *Ricerche di antichità e tradizione classica*. (Ricerche di filologia letteratura e storia.) Tored, Tivoli (Roma), 257–307.
- Mátrai László 1959: Likai Skalich Pál Raymundus Lullus-plágiumáról. (RMK III. 464.). *Magyar könyvszemle* (75.) 2. 194–195.
- Ong, Walter Jackson 1954: *Johannes Piscator: One Man Or a Ramist Dichotomy?* (Harvard Library Bulletin VIII.) Harvard University Library.
- Ősz Előd 2012: Szőlősi Bede János Intitúciói – A sárospataki könyvtár egyik korai gyarapítója. *Sárospataki Füzetek* (16.) 1. 59–72.
- Ősz Sándor Előd 2014: *Bibliotheca Calviniana Transylvanica: kora újkori Kálvin-kiadások Erdélyben*. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek.) Erdélyi Múzeum-Egyesület: Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár.
- Pareus, Johann Philipp 1633: *Narratio historica de curriculo vitae, & obitu reuerendissimi patris D. Davidis Parei: [s]acrarum literarum olim in Antiquissimâ Academia Archi-Palatinâ doctoris & professoris primarii*. Typis exscripta Wolfgangi Hofmanni : Sumptibus Wilhelmi Fitzeri Angli, h.n.
- Sinnema, Donald 1994: Antoine de Chandieu's Call for a Scholastic Reformed Theology (1580). In: Graham, W. Fred – Sinnema, Donald (szerk.): *Later Calvinism: international perspectives*. (Sixteenth century essays & studies.) Sixteenth Century Journal Publishers, Kirksville, Missouri, 159–190.
- Sipos Gábor 1991: *A kolozsvári Református Kollégium Könyvtára a XVII. században*. (Olvasmánytörténeti dolgozatok.) Scriptum Kiadó, Szeged.
- Soltész János 1864: A sárospataki főiskola tanárainak életrajza. *Sárospataki Füzetek* (8.) 1. 404–420.

- Stanglin, Keith D. 2007: Johannes Kuchlinus, the „Faithful Teacher”: His Role in the Arminian Controversy and His Impact as a Theological Interpreter and Educator. *Church History and Religious Culture* (87.) 305–326.
<https://doi.org/10.1163/187124107X232444>
- Szabó András 2017: *Coetus Ungaricus: a wittenbergi magyar diáktársaság, 1555–1613.* (Humanizmus és reformáció.) Balassi Kiadó, Budapest.
- Szinyei Gerzson 1884: *A sárospataki főiskolai könyvtár története.* Steinfeld Béla, Sárospatak.
- Szögi László (szerk.) 2011: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1700.* (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban.) Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, Budapest.
- Szőnyi György Endre 1993: A hermetizmus kultúrtörténeti szerepe: Heinrich Cornelius Agrippa bölcseletében. *Szegedi Bölcsészfüzetek* (3.) 1. 40–60.
- Varga András (sajtó alá rend.) 1986: *Magyarországi magánkönyvtárak I.: 1533–1657.* (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 10.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Zoványi Jenő 1929: Protestáns lelkészek nyugtatványai régi tizedjegyzékek mellett. In: *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár.* (A magyar protestáns irodalmi társaság kiadványai 32.) 13. kötet. Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 5–141.